

УДК 657

Н.Г. Виговська, доц., канд. екон. наук

Житомирський державний технологічний університет

Соціальна справедливість контролю в капіталістичному та соціалістичному суспільстві: порівняльна характеристика

В статті досліджується проблема існування соціально справедливого контролю в капіталістичному та соціалістичному суспільстві. Автором робиться висновок про необхідність побудови соціально орієнтованої економіки в Україні шляхом запровадження системи соціального контролю. **власність, соціальна справедливість, контроль, капіталізм, соціалізм**

Сучасному етапу розвитку суспільства та економіки властиві протиріччя між необхідністю побудови сучасної соціальної системи та відсутністю потрібних соціально-економічних умов; між потребами у значних фінансових ресурсах та реальними можливостями держави щодо фінансування соціальної сфери; між старими організаційними формами, новими завданнями економічної реформи та негативними явищами у суспільстві.

Як пише В.Г. Єременко: “Сьогодні в нашій країні у величезних муках народжується громадянське суспільство. Серед численних наших бід і негараздів – продовольчих, енергетичних, житлових, побутових та інших – чи не найважливішим, таким, що заважає виходу країни зі скрути, є дефіцит громадянської свідомості, громадянського світовідчуття і загальної громадянської культури” [1, с.17]. Відсутність громадянської культури можна пояснити елементарною громадянською (насамперед соціально-економічною) неосвіченістю – невмінням відстояти свої права як покупця товарів і послуг, як продавця власної робочої сили, як одержувача заробітної плати за свою працю, як особистості у стосунках з державою, її численними органами та інституціями.

Право приватної власності передбачає право володіння, користування і розпорядження певним майном. Гарантоване право власності означає, що господар майна може робити з ним все, що забажає, якщо це не порушує інтересів інших членів суспільства (соціуму). Однак практика показує, що досить часто інтереси капіталу стоять над інтересами інших членів суспільства. Яким чином можна досягти соціальної справедливості при відстоюванні інтересів громадян? Яку систему контролю необхідно створити, щоб суспільство було соціально захищеним? Як реалізується ідея соціальної справедливості у капіталістичному та соціалістичному суспільствах? Ці ідеї поки ще не знаходять ґрунтового висвітлення в економічній літературі.

Метою даної статті є порівняння характеру контролю в капіталістичній та соціалістичній економіці з позицій захисту інтересів членів суспільства.

Почуття власності як індивідуалістична характеристика, на перший погляд, суперечить такій суто людській рисі, як жадоба справедливості. Але це тільки на перший погляд. Представник австрійської школи Хайек вважав, що “соціальна справедливість” – ніщо інше, як напіврелігійний забобон, який охороняють ті, кому це вигідно. Він доводив, що чим більшою є залежність окремих осіб від дій уряду, тим більше вони наполягають на тому, щоб уряд встановив деяку, усіма визнану, схему “розподільчої справедливості”. Але чим більше уряд намагатиметься втілювати в життя

таку модель бажаного розподілу, тим більше воно має підпорядковувати різних людей своєму контролю.

Соціальний контроль у сучасному розумінні нас цікавить з точки зору соціально справедливого розподілу доходів бюджету та з точки зору соціального захисту. Для того, щоб визначити, як саме реформувати систему соціального контролю в Україні, порівняємо, як реалізується принцип соціальної орієнтованості контролю в умовах капіталістичного та соціалістичного суспільствах.

Відомо, що вільний ринок не забезпечує належних соціальних гарантій та не в змозі нейтралізувати надмірну диференціацію в розподілі ресурсів та доходів. Дуже часто він породжує неповну, недосконалу й асиметричну інформацію, що підриває здатність до прийняття оптимальних рішень суб'єктами ринкових відносин – як виробниками, так і споживачами.

Згідно традиційних уявлень про капіталізм власники капіталу встановлюють контроль над інститутами та ходом ринкових процесів (К Маркс, Вернер Зомбарт, В. Ленін, Й. Шумпетер). Вчені цього напрямку вважали, що всюди, де підтримується державою приватна власність, свобода підприємництва, «взаємний контроль», який здійснюється системами капіталістичних підприємств, підвищує конкурентоздатність таких ринкових господарств. Представники сучасної трактовки капіталізму (Адольф А.Берлі, Гарднер К. Мінз, Річард М. Кайерт, Джеймс К. Марч) вважають, що організаційні умови діяльності сучасних акціонерних товариств, в яких найманий менеджер самостійно не бере участі в одержанні значного прибутку, формує таку поведінку менеджерів, яка в меншому ступені диктується інтересами отримання прибутку для власників, ніж прагненням до автономного контролю за підприємством, що забезпечується зовнішнім та внутрішнім розвитком підприємства. Тобто, капіталізм власників витісняється капіталізмом управлінців. При цьому права акціонерів не дотримуються (особливо їх право на дивіденди, результатом якого може стати «голод на дивіденди» фондового ринку), а стан менеджерів дозволяє їм виступати від імені юридичної особи і за рахунок товариства купувати частки та права голосу в інших товариствах та одержувати економічну вигоду для себе. Це призводить до погіршення якості активів, що обертаються на фондовому ринку, та до зниження рівня контролю за діями підприємств.

Однією з форм приховування дійсного стану справ на акціонерному товаристві та відповідно недотримання принципу соціальної справедливості виступає фальсифікація звітності.

Дослідження проблеми фальсифікації звітності в умовах капіталістичного ладу досить широко здійснювались у вітчизняній літературі колишнього СРСР.

Дембінський Н.В. ще у 1957 році писав: “Капіталістичний облік, обслуговуючи безпосередні потреби власників підприємств та монополій, забезпечує останнім можливість мати достовірні дані, які характеризують збереженість та використання приватнокапіталістичної власності. Це створює широкий простір для всебічного викривлення та фальсифікації даних обліку і звітності” [2, с.10].

Досліджуючи причини фальсифікації звітності, В.Г. Макаров зазначав: “Оприлюднені дані господарського обліку тут (в капіталістичному суспільстві), як правило, викривляються для того, щоб представити стан справ у вигляді, найбільш вигідному для капіталістів. В результаті стає неможливим використовувати ці дані для судження про дійсні успіхи або недоліки в роботі” [3, с.4]. Облік капіталістичного підприємства, забезпечуючи підприємцю необхідні дані для керівництва та контролю за господарськими процесами, в той же час приховує від суспільства дійсний стан даного підприємства та результати його роботи. Цьому сприяє так звана комерційна таємниця, узаконена в капіталістичних державах. Сутність її заключається в тому, що в

умовах жорсткої конкурентної боротьби дані обліку не можуть підлягати суспільному контролю або оприлюдненню [4, с.6]. Інший автор А.Ш. Маргуліс звертав увагу, що в американській літературі з бухгалтерського обліку, як правило, викладено загальні принципи побудови обліку і наводиться мало конкретних матеріалів, що характеризують стан обліку на конкретних підприємствах. Форми первинних документів і техніка обліку частіше за все ілюструється на прикладі невеликих організацій і мають елементарний загальновідомий характер. Досвід організації обліку на великих підприємствах не публікується. Це і зрозуміло, оскільки питання обліку виробництва та калькуляції є комерційною таємницею [5, с.23]. Капіталістичний облік, таким чином, має за мету дослідження господарських процесів одиничного замкненого господарства. Лозинський А.І. стверджував: “Капіталістичний облік, переслідуючи вузькі приватні інтереси капіталіста-власника, будучи знаряддям приховування результатів діяльності одиничного підприємства та знаряддям збереження комерційної таємниці, органічно не може піднятися до загальнодержавних суспільних інтересів. Він є приватною справою окремого капіталіста, слугою його приватних експлуаторських інтересів” [6, с.11]. В літературі зверталась увага і на те, що вітчизняні підприємства періоду зародження капіталізму в Росії теж фальсифікували звітність: “Акціонерні компанії з російським капіталом також займалися фальсифікацією обліку та звітності. Фальсифікацією балансів та звітності особливо відрізнялись так звані «сімейні» акціонерні компанії, в яких акціонерами були найближчі родичі” [7, с.15-16]. Як висновок використовуємо слова Б.Л. Бикової, яка ще у 1962 р. стверджувала: “Характерною рисою капіталістичного обліку є фальсифікація облікових даних” [8, с.21]. В капіталістичному суспільстві не може бути і мови про суспільний контроль за роботою і за ходом виробництва на окремих підприємствах. Таким чином, фальсифікація облікових даних вже по визначенню не сприяла дотриманню соціальної справедливості у суспільстві. Звернемось до аналізу можливостей виконання цього принципу у соціалістичному суспільстві (на прикладі СРСР). В СРСР фальсифікація звітності була дещо іншого характеру.. Автори ряду публікацій досліджували “механіку” приписок та обставини, що їм сприяють. Наприклад, “неприховані приписки зустрічаються досить рідко, в більшості випадків вони завуальовані”. Якого роду приписки мали місце? В промисловості, наприклад, оприбутковували на склад продукцію, яка ще знаходилась в процесі виробництва, прирівнювали забраковану продукцію до придатної, завищували залишки незавершеного виробництва тощо. В капітальному будівництві завищують обсяги виконаних робіт, включали до звітності як введені в дію об’єкти, не прийняті державною комісією” [9, с.68]. Паралельно з перелічуванням фактів приписок, автори, аналізуючи причини такого становища, відзначали: “випадки приписок, інших зловживань найчастіше зустрічаються там, де послаблено увагу до питань бухгалтерського обліку, понижується роль головних бухгалтерів у здійсненні ними функцій державних контролерів, грубо порушується встановлений порядок складання та надання державної звітності”. І як висновок з вищесказаного, “Життя потребує рішуче підвищити роль та відповідальність бухгалтерів не лише за станом справ по фінансовому та матеріально-технічному обліку, але і за розвиток всього господарства. Бухгалтеру, ознайомленому з усіма даними обліку... легше виявити неточності в документах, підтасовку цифр. Бухгалтеру слід пам’ятати про те, що він несе відповідальність за достовірність зведених даних”. Якщо фальсифікація звітності в капіталістичному суспільстві вважалась нормальним явищем, вітчизняні вчені вели широку дискусію щодо шляхів ліквідації приписок як форми фальсифікації звітності в умовах соціалістичного суспільства. “Контроль повинен проникати в усі ланки господарства, тому важливо залучити до участі в ньому найбільш широкі маси працівників. Ревізор, який працює кабінетним методом, може

пройти мимохідь серйозних порушень. Будь-яка ревізія, будь-яка перевірка надасть незрівнянно кращий результат, якщо перевіряючий буде спиратись на актив, на широку громадськість, яка починає відігравати все більшу роль у фінансовому контролі” [10, с.1]. Орієнтація на соціальний характер державного контролю була визначена у Програмі Комуністичної партії Радянського Союзу, де зазначалось: “Партія розглядає інспекції народного контролю як дієве знаряддя залучення широких народних мас в управління справами держави, у здійснення контролю за суворим дотриманням законності, як знаряддя удосконалення державного апарату, скасування бюрократизму, своєчасної реалізації пропозицій працівників” [11, с.47]. Реалізація записаного в наведеній Програмі знаходила, наприклад, наступну реалізацію на практиці: «В результаті великої організаційної роботи на 200 з 209 підприємств створено громадські ревізійні комісії, до праці в яких залучено 1521 людина. Вказівки В.І. Леніна про те, що в країні повинні постійно функціонувати органи контролю, які поєднують державний контроль з громадською інспекцією в центрі і на місцях, реалізуються на практиці» [там же, с.47]. Соціальний характер контролю, незважаючи на певну ідеологічну спрямованість, виступав у формі народного контролю. Вейцман Н. розглядав контроль “знизу і зверху” і стверджував, що існують наступні етапи контролю – по-перше, самоконтроль, що передбачає боротьбу робітників з порушниками закону та моралі; по-друге, перевірка, яка здійснюється силами цілого колективу, формою якої виступає виробнича нарада. І, насправді, контрольні функції як невід’ємна частина перевірки виконання з ініціативи знизу здійснювались такими масовими організаціями, як Ради, профспілки, Комуністична спілка молоді, кооперативні об’єднання. Якщо розглядати контроль зверху донизу, то в цій сфері існували вже сформовані інститути, ефективність яких була перевірена на практиці. Досить важливу роль в той час відігравала Комісія державного контролю. Задача особливої важливості, на якій зосереджувались науковці та практики того часу – здійснення зв’язку між контролем державним і громадським. Одна з реальних форм взаємодії того та іншого полягала в тому, що зібрані та оброблені органами обліку дані виносились на розгляд самих працівників – на виробничі наради, бюро економічного аналізу, інші інстанції, де працівники, виробляючи навички управління державними та громадськими справами, активно брали участь в контролі за мірою праці та споживання. Причому показники, за якими перевірялась робота підприємства, належало, у випадку необхідності, доповнювати іншими, більш деталізованими, але настільки ж зрозумілими для сприйняття людьми, які не мали спеціальної підготовки. Ці дані оприлюднювались державними контролерами, в якості яких виступали головні бухгалтери підприємств. Також особливу увагу було спрямовано на методи впливу на правопорушників: «Радянське законодавство суворо карає осіб, що розкрадають народне багатство [12, с.7]. Вирішальна роль у забезпеченні збереження соціалістичної власності належить обліку та поточному контролю, який всюди ведуть головні (старші) бухгалтери підприємств. І саме недоліки в обліку та порушення діючого порядку оформлення документів створюють сприятливі умови для всіляких зловживань». Згідно з положенням про права та обов’язки головних та старших бухгалтерів про порушення необхідно було сигналізувати не лише вищестоящій організації, але і Комісії державного контролю. Крім того, правильність господарської діяльності керівників підприємства перевіряли партійні та профспілкові організації, від яких головні та старші бухгалтери одержували необхідну підтримку. В соціалістичному суспільстві соціальний контроль був спрямований на розвиток різноманітних форм контролю і передусім форм, які базувались на соціальній активності працівників. Досить широко розвивались суспільні форми контролю, такі, як громадські суди, народні дружини тощо), у широкому залученні населення до діяльності органів народного контролю, в

посиленні ролі громадської думки, засобів масової інформації до боротьби з порушення соціалістичної законності та моралі: «Необхідною складовою частиною системи профілактики правопорушень є громадські організації та самодіяльні громадські формування» [13, с.6]. В той же час велике значення надавалось і державним формам соціального контролю. Крім системи судових органів та прокуратури, в СРСР функції соціального контролю здійснювали Держбанк, Держплан, органи міністерства фінансів, міністерства торгівлі тощо. Важливе значення мала система контролю за якістю випущеної продукції в промисловості (відділи технічного контролю). В СРСР була розроблена ціла низка законодавчих документів, які регламентували порядок здійснення соціального контролю в країні. Сьогодні в Україні ми будемо демократичне суспільство, основні постулати якого є наступними: свобода особистості; безумовна повага та захист прав і свобод людини; громадянське суспільство; приватна власність; верховенство закону у всіх сферах суспільного життя, рівність всіх, включаючи власне державу, перед законом тощо. Щодо соціального контролю це означає наступне: мінімум заборон та мінімум репресій. Найголовнішим регуляторним інструментом демократизації державного управління є процедура публічного обговорення проектів регуляторних актів. Сьогодні цей інститут управлінської взаємодії держави й суспільства запроваджено поки в сфері підприємництва. Як свідчить досвід демократичних економічно розвинутих держав, практику громадських обговорень державної управлінської політики необхідно поширювати у всіх сферах суспільних відносин. В європейських країнах саме такі обговорення, слухання, дослідження є однією з найбільш динамічних форм різнобічного громадського впливу на державну політику й процес адміністративного управління. Завдяки цьому відбувається постійне вимірювання рівня їх соціально-економічної ефективності єдиним критерієм і еталоном – інтересами суспільства. Вважаємо, що цей досвід є доцільним застосувати в Україні, і тоді соціально орієнтована економіка нашої держави, про яку записано в Конституції, мала б реальне підкріплення.

Висновки:

1. Вільний ринок не забезпечує належних соціальних гарантій та не в змозі нейтралізувати надмірну диференціацію в розподілі ресурсів та доходів. Дуже часто він породжує неповну, недосконалу й асиметричну інформацію, що підриває здатність до прийняття оптимальних рішень суб'єктами ринкових відносин – як виробниками, так і споживачами. Однією з форм приховування дійсного стану справ на підприємствах в умовах розвитку капіталізму та відповідно недотримання принципу соціальної справедливості виступає фальсифікація звітності.

2. Вважаємо, що облік капіталістичного підприємства, забезпечуючи підприємцю необхідні дані для керівництва та контролю за господарськими процесами, в той же час приховує від суспільства дійсний стан даного підприємства та результати його роботи. Цьому сприяє так звана комерційна таємниця, узаконена в капіталістичних державах. Існування комерційної таємниці протирічить вимозі соціального захисту інтересів членів суспільства. Крім того, в капіталістичному суспільстві відсутній суспільний контроль за роботою і за ходом виробництва на окремих підприємствах.

3. Для соціалістичного суспільства (на прикладі колишнього СРСР) є характерним соціальний контроль, який складається з наступних етапів:

1) самоконтроль, що передбачає боротьбу робітників з порушниками закону та моралі;

2) перевірка, яка здійснюється силами виробничих колективів, формою яких виступала виробнича нарада;

- 3) перевірка різними громадськими організаціями (профспілками, кооперативними об'єднаннями, Комісією державного контролю);
- 4) контроль, здійснюваний головним бухгалтером підприємства.

Список літератури

1. Єременко В.Г. Основи соціальної економіки: Популярний курс. – К.: МАУП, 1997. –168 с.
2. Дембинский Н.В. Теорія советского бухгалтерського учета. – Минск: Государственное издательство БССР. – 1957. – 312 с.
3. Макаров В.Г. Теория бухгалтерского учета (основы теории бухгалтерского учета в промышленности). – М.: Государственное научно-техническое изд-во машиностроительной литературы, 1960.
4. Вейсман М.И. Теория бухгалтерского учета. – М.: Всесоюзное учебно-педагогическое издательство профтехиздат, 1963.
5. Маргулис А.Ш. Учет производства и калькуляция в промышленности США. – М.: Финансы, 1966. – 239 с.
6. Лозинский А.И. курс теории балансового учета. – М.: Редакционно-издательское управление «Союзоргучет», 1938.
7. Маздоров В.А. История развития бухгалтерского учета в СССР (1917-1972 гг.). – М.: «Финансы», 1972. – 320 с.
8. Быкова А.Л. Теория бухгалтерского учета. – М.: «Госфиниздат», 1962. – 350 с.
9. Покончить с приписками// Бухгалтерский учет. – 1961. – №9. - С.68-72
10. Повысить уровень учета и контрольно-ревизионной работы// Бухгалтерский учет. – 1962. - №2. – С.1-4
11. Радостовец В. Ревизия и контроль на общественных началах// Бухгалтерский учет. – 1962. - №11. – с.47-48
12. Кузнецов И. Учет и сохранность социалистической собственности// Бухгалтерский учет. – 1962. - №9. – С.7-11
13. Предупреждение преступлений и иных правонарушений: Сборник документов. – М.: Юрид.лит., 1986. – 304 с.

В статье исследуется проблема существования социально справедливого контроля в капиталистическом и социалистическом обществах. Автор делает вывод о необходимости построения социально ориентированной экономики в Украине путем внедрения системы социального контроля.

In the article the problem of existence socially of just control in capitalist and socialistic societies is explored. An author draws conclusion about the necessity of construction of the socially oriented economy in Ukraine by introduction of the social checking system.